

УДК: 331.556(477); DOI: 10.31388/2519-884X-2019-40-100-107

Карпенко А.В., д.е.н., доцент,
професор кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка»
karpenko.a.v2@gmail.com
Засоріна Г.В., магістр
Національний університет «Запорізька політехніка»
anna.zasorina0308@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто динаміку та особливості трудової міграції українців за кордон. Вивчено структуру мігрантів за сферою діяльності та часові межі перебування мігрантів за кордоном. Досліджено чинники та негативні наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні. Зроблено порівняння методів збору статистичної інформації в Україні та найбільш популярних країнах-реципієнтах. Обґрунтовано необхідність усунення та запобігання наявним причинам і наслідкам трудової міграції через удосконалення чинного законодавства, впровадження ефективної системи моніторингу мігрантів.

Ключові слова: трудова міграція, міграція, міграційна політика, демографічні загрози, трудова еміграція, емігрант, трудовий потенціал

JEL code classification: F22, J61, J62, O15

Karpenko A.V., D. Sc. in Economics, Ass. Prof.,
Professor of economics and customs department
National University «Zaporizhzhia Polytechnic»,
karpenko.a.v2@gmail.com
Zasorina H., Magister,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic»,
anna.zasorina0308@gmail.com

FEATURES OF LABOR MIGRATION OF THE POPULATION OF UKRAINE

Abstract. Although labor migration is not a new phenomenon for Ukraine, effective methods for improving the socio-economic status of the country need to be actively pursued through a number of European-level reforms. To reduce the volume of migration processes, it is necessary to use administrative tools and ensure the functioning of the socio-economic mechanism. The necessity to eliminate and prevent the existing causes and consequences of labor migration through the improvement of the current legislation, introduction of an effective system of monitoring of migrants is substantiated.

This article examines the nature and dynamics of labor migration of Ukrainians abroad. The structure of migrants by field of activity and time limits of stay of migrants abroad are studied. The factors and negative consequences of external labor migration in Ukraine are investigated. Comparison of methods for collecting statistical information in Ukraine and the most popular recipient countries is made.

In recent times, the current flows of Ukrainian labor migrants have become unprecedented sizes, and this process continues to grow even larger. Unfortunately, every year there is an increase in the number of skilled workers who favor labor migration in order to find new jobs due to the armed conflict, unstable political and difficult economic situation, which have led to increased unemployment, lower incomes and living standards. The dissatisfaction of the population with the socio-economic situation of the country affects the migration mood of the population, causing not only labor, but also educational migration, their various types and forms. Therefore, the purpose of this article is to study current trends in labor migration of the population of Ukraine and to substantiate the directions of improvement of the state migration policy and measures to regulate migration processes.

Keywords: labor migration, migration, world policy, dangerous demographics, labor emigration, emigrant, labor potency

Постановка проблеми. В останні роки потоки українських трудових мігрантів набули небачених розмірів і цей процес продовжує залишатися дуже вагомим і сьогодні. З кожним роком збільшується кількість кваліфікованих працівників, які надають перевагу трудовій міграції заради пошуку нової роботи з причин збройного конфлікту, нестабільної політичної та тяжкої економічної ситуації, відсутності суттєвих поточних і відчутних у недалекому майбутньому позитивних зрушень. Відповідно стан сучасної трудової міграції населення України спричиняє значні негативні наслідки: вже сьогодні відчувається демографічна криза населення, яка значною мірою впливає на кількість працездатного населення, ситуацію на ринку праці та знаходить негативне відображення в економічній сфері. Незадоволеність населення соціально-економічним становищем країни (рівнем життя, розміром заробітної плати, умовами праці, можливістю для професійного розвитку) впливає на міграційний настрій населення, спонукаючи не тільки на трудову, а й освітню міграцію, різні їх типи і форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми трудової міграції та її наслідків для економіки займається значна чисельність вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: М. М. Біль, Дж. Борхас, К. Кельдстадлі, О. О. Левицька, Е. М. Лібанова, О. А. Малиновська, Дж. Массей, У. Я. Садова та ін. Зокрема, відомий економіст і демограф, професор Е. М. Лібанова досліджувала основні причини та мотиви зовнішньої трудової міграції, визначала наслідки масштабної трудової міграції та обґрунтовували основні заходи з її сповільнення [1]. У дослідженнях професора У. Я. Садової представлено особливості та недоліки чинної нормативно-правової бази регулювання міграційних процесів в Україні [2]. Ґрунтовні дослідження професора О. А. Малиновської розкривають структуру мігрантів, розміри їх фінансових переказів до України, причини та обсяги міграційних процесів, обґрунтовані прогнози та рекомендації щодо зменшення міграції [3]. Експерти з Центру Східних досліджень ім. Марка Карпія на чолі з М. Ярошевич детально досліджи-

ли типи, структуру, позитивні та негативні реалії міграції та акцентували свою увагу на нелегальній міграції [4]. Проте, попри значні позитивні результати досліджень, проблеми трудової міграції залишаються в Україні невирішеними. Бракує дієвих механізмів регулювання трудової міграції, ефективних заходів держави спрямованих на покращення рівня життя та розбудову бізнесу.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій трудової міграції населення України й обґрунтування напрямків щодо удосконалення регулювання міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Міграція в Україні сьогодні носить загрозливий характер, оскільки якісно змінює демографічну структуру населення та стан ринку праці, спричиняючи дефіцит робочої сили та утворюючи дисбаланс між попитом і пропозицією. Дані процеси негативно впливають на соціально-економічний стан вітчизняної економіки, можливості її розвитку. Крім того, ускладнюється дана проблема відсутністю в Україні єдиної статистичної інформації щодо кількості трудових мігрантів (звітують декілька державних органів з різними даними: Державна служба зайнятості, Державна служба статистики та Державна міграційна служба (ДМС)), що не дозволяє своєчасно і повноцінно реагувати в межах державної міграційної політики.

Державна служба статистики України за період незалежності проводила 4 опитування для оцінки реальних обсягів трудової міграції, що базується на інформації, яку надали члени домогосподарств. Тобто отримана інформація стосується переважно осіб, які здійснювали короткострокову міграцію, працювали за кордоном тривалий час, але періодично навідувались додому або мали тут сім'ю. Так, за даними опитування (рис.1) видно, що найбільші потоки мігрантів були у 2001 р. на рівні 2,3-2,7 млн осіб працездатного віку. У період 2005-2008 рр. за кордон виїхало 1,5 млн осіб, до яких входить кількість людей, які вже виїжджали на заробітки та осіб, які тимчасово повернулися до України щоб згодом знову повернутися за кордон. Дослідження 2012 року показало, що світова

економічна криза, яка певною мірою вплинула на економічний стан України, призвела до скорочення міграційних процесів, оскільки європейський ринок праці потребував меншої кількості робочої сили через скорочення виробництва. За результатами дослідження за 2015-2017 рр. кількість трудових мігрантів склала 1,3 млн осіб, але ця кількість може бути значно вищою, оскільки не були враховані тимчасово окуповані території та зони проведення антитерористичної операції [3].

дження за 2015-2017 рр. кількість трудових мігрантів склала 1,3 млн осіб, але ця кількість може бути значно вищою, оскільки не були враховані тимчасово окуповані території та зони проведення антитерористичної операції [3].

Рис. 1. Кількість осіб, які здійснювали трудову міграцію

Джерело: складено за даними [3; 5]

Порівняння даних Держстату України та Державної служби зайнятості на рис. 1 відображає значну різницю в даних, оскільки остання враховує тільки ті дані, які подані суб'єктами господарювання з офіційного надання послуг посередництва та працевлаштування. Проте, варто зазначити, що значна частка таких компаній не має ліцензій на працевлаштування громадян і за документами вони надають найчастіше інформаційні види послуг щодо правил перебування громадян за кордоном.

Чисельність трудових мігрантів з України у офіційних іноземних джерелах також має інші обсяги. За офіційними даними популярних країн-реципієнтів (Німеччини, Польщі, Італії, Чеської Республіки та Португалії) було розраховано загальну кількість мігрантів (на основі даних з офіційних сайтів державних установ, які підраховують кількість працевлаштованих осіб з українським громадянством), яка значно перевищує дані розраховані МОМ та Державною службою зайнятості (рис. 2).

Рис. 2. Кількість трудових мігрантів за різними джерелами у 2016 р., осіб

Джерело: складено за даними [5-11]

*розрахункові дані

Суттєві відмінності у кількості трудових мігрантів за різними інформаційними джерелами пов'язані з особливостями внутрішнього їх обліку в кожній країні, проте вони під-

верджують, що значна частина населення України не ідентифікується як офіційні трудові мігранти. Зокрема, кількість трудових мігрантів у Польщі визначається за кількістю

дозволів на працевлаштування (освідчень), проте не враховують офіційною статистикою тих, що подали документи на отримання карти побуту [12]. В Німеччині по-іншому – у статистичній інформації враховується тільки кількість іноземних осіб, які працевлаштувалися через їх державну службу зайнятості і зовсім не обліковують тих, які працевлаштувалися через фірми-посередники.

Основними країнами призначення працівників-мігрантів у 2016 році були Польща

(95,3 тис. осіб), Російська Федерація (81,4 тис. осіб), Чеська Республіка (77,5 тис. осіб), Італія (66,5 тис. осіб) та Німеччина (13,6 тис. осіб), на які припадало близько 80% загальних потоків короткострокових та довгострокових трудових мігрантів з України [6]. Проте за даними Державної служби зайнятості картина зовсім інша – найбільші потоки трудових мігрантів до Кіпру, Польщі, Німеччини та Великої Британії (рис. 3) [5].

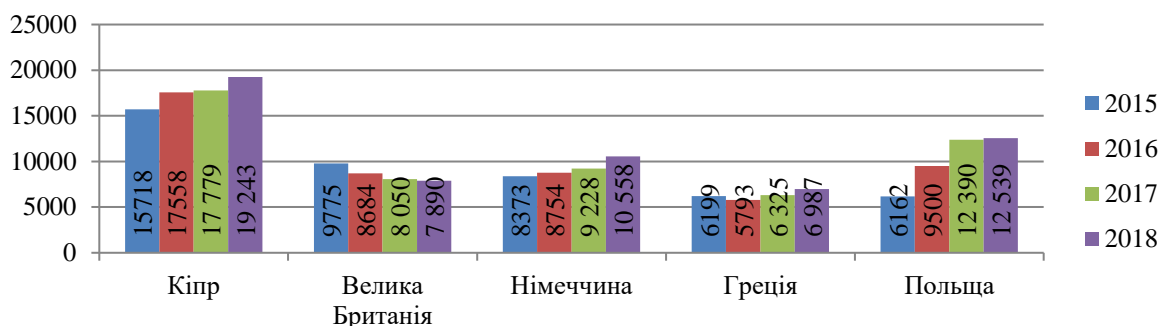

Рис. 3. Основні країни призначення трудових мігрантів з України

Джерело: складено за даними [5]

Найбільша кількість мігрантів в Україні припадає на західний регіон (короткострокова міграція – 1,1%, довгострокова – 2,9%), а менше – з північних (короткострокові мігранти – 0,5%, довгострокові 0,2%) та центральних районів (по 0,4% довгострокових і короткострокових мігрантів) [6]. Тобто географічна близькість до розвинутих країн та низький розвиток промисловості (незначна кількість робочих місць) найбільше спричиняє зовнішню трудову міграцію.

Найгостріше проблема трудової міграції постає серед молоді. Основна причина масового відтоку молоді – економічна криза в країні, яка не дає можливості повноцінно реалізувати себе та бажання отримувати більшу заробітну плату. Крім того, супутніми факторами можна вважати наявність суттєвого тіньового ринку праці, відсутність соціальної безпеки та правосуддя в країні, низький рівень довіри до держави, а також кращі можливості для роботи за кордоном та інше [13]. Варто зазначити, що вище перераховані

проблеми також спонукають молодь не тільки здійснити трудову міграцію, а і освітню, з метою подальшої реалізації власного потенціалу в розвинених країнах [14].

Визначальною характеристикою українських трудових мігрантів є високий рівень освіти та професійного досвіду. Згідно до даних дослідження МОМ, 37% усіх трудових мігрантів отримали вищу освіту і 41% закінчили загальну середню школу або отримали спеціальну освіту. Як відзначають аналітики, велика кількість освічених і професійно досвідчених людей (інженери, лікарі, фахівці сектору ІТ, вчителі, агрономи тощо), долучившись до міграції, сприяють, певною мірою, «витоку мізків» з країни [6]. Цей процес супроводжується певною втратою кваліфікації, оскільки більшість мігрантів зайняті нижчою за їх кваліфікацією діяльністю. Найбільше українських трудових мігрантів задіяно у будівництві (чоловіки) і в домашніх господарствах (жінки), а також у сфері послуг та сільському господарстві (рис. 4).

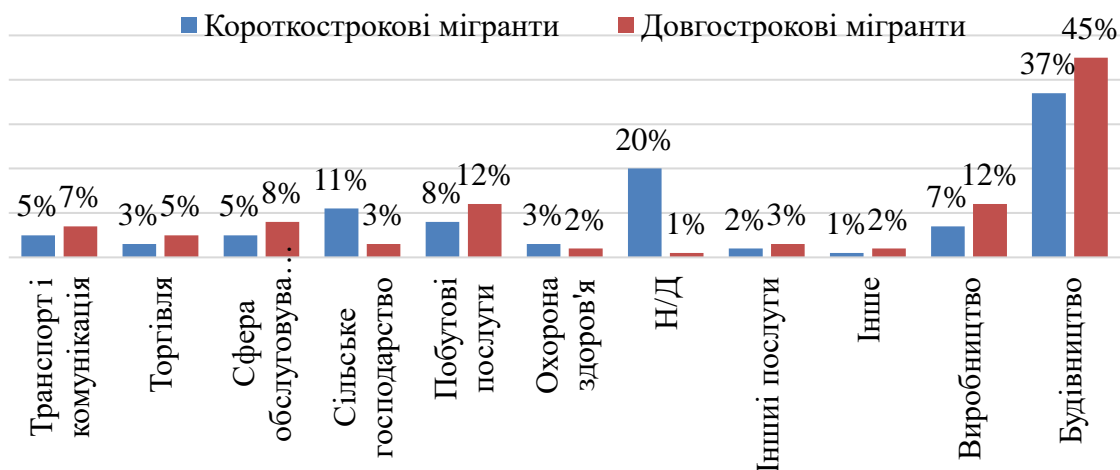

Рис. 4. Сфера зайнятості українських трудових мігрантів за кордоном, %
Джерело: складено за даними [6]

За результатами «Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні» у 2017 р. (рис. 5), видно, що найбільше бажання у мігрантів та потенційних мігрантів працювати за отриманою спеціальністю. Проте разом

з цим, чоловіки мали більше бажання працювати у будівельній галузі та сільському господарстві, а жінки – помічницями на кухні, прибиральницями і доглядати за хворими та людьми похилого віку [15].

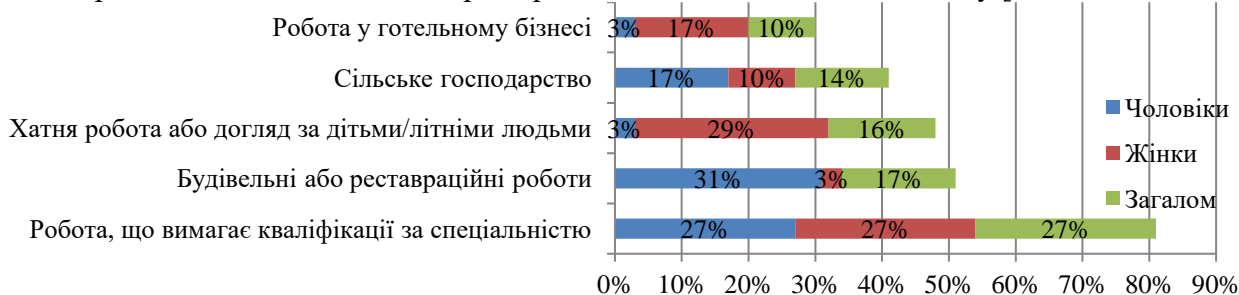

Рис. 5. Сфери роботи за кордоном, на які погодились мігранти, %
Джерело: складено за даними [15]

Відповідно до дослідження проведеного у 2017 р. та 2019 р., виявлено, що частка людей, які готові працювати без офіційного працевлаштування знизилась з 17% до 11% [15; 16]. Також знизилась готовність людей погодитись принаймні на одну ризиковану пропозицію щодо роботи за кордоном, яка може призвести до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми з 21% до 13%. До цієї групи ризику належать, в основному, чоловіки віком до 44 років, люди з середньою спеціальною освітою та населення з сіл [15; 16]. Для нелегального влаштування на роботу звич-

ною ситуацією є ненормативний робочий день, недотримання техніки безпеки, виконання небезпечних робіт, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, невчасна і неповна виплата заробітної плати.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що головною причиною трудової міграції є незадоволеність фінансовим забезпеченням населення в Україні. Так, наприклад, мінімальна заробітна плата у вітчизняній економіці є найменшою серед країн Європи та у 4 рази нижча ніж у Польщі (рис. 6).

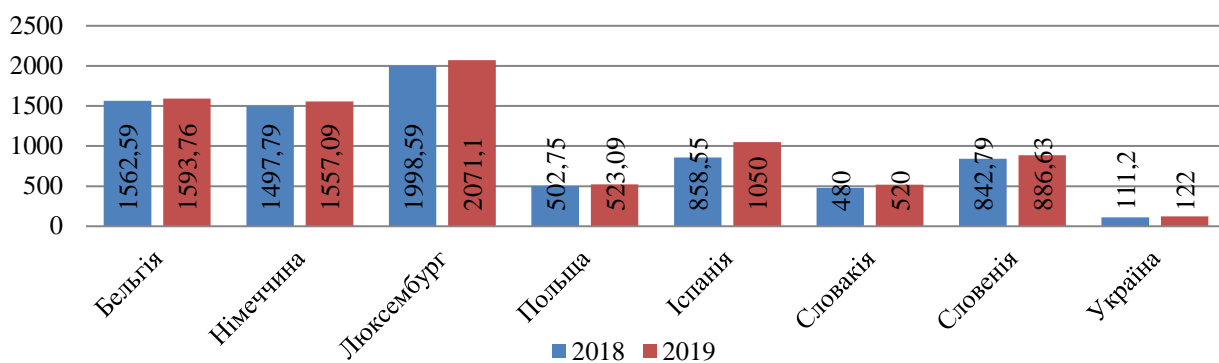

Рис. 6. Рівень місячної мінімальної заробітної плати в країнах ЄС

Джерело: складено за даними [17]

Якщо основним мотивом роботи за кордоном є значно вища, ніж в Україні, заробітна плата, то головним результатом трудової міграції – зароблені за кордоном кошти. Відповідно до даних обстеження Держстату за 2017 р., середній заробіток українського міг-

ранта становив 722 дол. США [13]. За даними Мінфіну у 2018 році кількість грошових переказів з-за кордону становила 11,111 млрд. дол. США (рис. 7), що на 19% більше ніж минулого року [18].

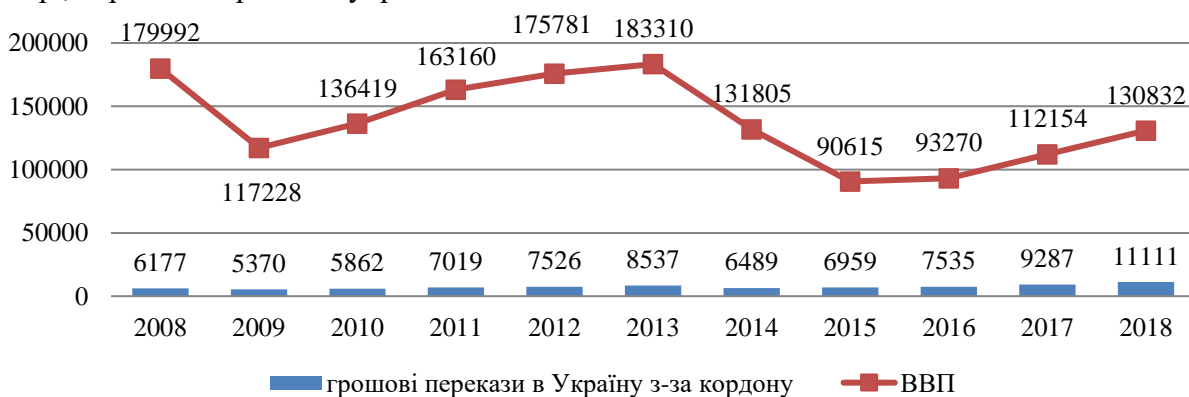

Рис. 7. Грошові перекази в Україну з-за кордону та обсяг ВВП, млн. дол.

Джерело: складено за даними [18; 19]

Таким чином, українські заробітчани залишаються найбільшими інвесторами і одними з головних постачальників валюти до країни. Якщо у 2008 р., грошові перекази мігрантів становили 3,4% від ВВП країни, то у 2017 р. цей показник був більшим у понад два рази – 8,3%.

Грошові перекази трудових мігрантів стали настільки значною частиною платіжного балансу України, що Національний банк навіть вдосконалив методику, за якою обчислює ці перекази. Тепер НБУ намагається брати до уваги не лише офіційні транзакції через банки та міжнародні платіжні системи, а й інформацію від центральних банків та фінансових органів інших країн, – так звану «дзеркальну статистику». Вона дозволяє

враховувати перекази грошей неофіційними каналами.

Незважаючи на те, що трудові мігранти є важливими постачальниками валюти в Україні, подальше збільшення трудової міграції може призвести до поглиблення негативних зрушень в соціально-економічній сфері життя населення. Тому необхідно провести ряд реформ в економічній, соціальній, правовій та освітній сферах.

Для належного управління та контролю за міграційними процесами необхідно впровадити ефективну автоматизовану систему постійного моніторингу трудових мігрантів, як легальних, так і нелегальних ДМС України у співпраці з науковцями (Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту

демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України). Отримана інформація слугуватиме швидкому виявленню наявних проблем і оперативному прийняттю ефективних рішень щодо їх подолання та запобігання, плануванню та попередженню міграційних процесів. Варто звернути увагу на вдосконалення законодавчої бази до відповідності з сучасними потребами національної економіки, спрощення умов становлення і підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, зниження монополізації економічних секторів, стимулювання впровадження інновацій на вітчизняних підприємствах, на розробку та реалізацію положень довгострокової економічної стратегії розвитку України.

Оскільки за останні декілька років найбільша кількість мігрантів припадає на країни-члени ЄС, то вдосконалення чинного законодавства у сфері міграційної політики, насамперед, необхідно здійснювати у напрямі його приведення до європейських та міжнародних стандартів захисту прав людини. Для цього необхідно використовувати позитивний досвід європейських країн з урахуванням усіх аспектів політичного, економічного та культурного розвитку України, посилити співпрацю з іншими країнами за допомогою ухвалення угод між країнами-реципієнтами та забезпечити виконання вже існуючих угод. Крім того, важливо забезпечити підсилення керівної ролі держави та її органів, які управляють міграційними потоками та допомагають із працевлаштуванням не тільки в

Україні, а й за кордоном. На державному рівні необхідно впроваджувати дієві стимулюючі заходи для бізнесу з метою підвищення рівня доходів, щоб не відбувалося поглиблення деструктивних процесів, які можуть привести до збільшення витоку кваліфікованих та висококваліфікованих трудових мігрантів та притоку на їхнє місце мігрантів з набагато нижчою кваліфікацією.

Висновки. На сьогоднішній день, коли український бізнес відчуває значну нестачу у кваліфікованих кадрах та низьку платоспроможність населення України, трудова еміграція для більшості населення є досить непоганим шансом підвищити свій рівень життя. Наразі ми можемо спостерігати протиріччя між статистичною інформацією України та інших країн, що можна трактувати як недосконалість методики збору та оцінки первинної інформації, так і можливе приховування реальної ситуації щодо трудової міграції. Хоча для України трудова міграція це не нове явище, необхідно активно запроваджувати ефективні методи щодо покращення соціально-економічного стану країни через запровадження ряду реформ європейського рівня та впровадження ефективної системи моніторингу мігрантів.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку мають бути зосереджені на вивченні міграційних настроїв населення України з метою прогнозування майбутніх хвиль трудової міграції, а також, впливу трудової міграції на подальший розвиток країни в період цифровізації.

Список літератури:

1. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2018. – № 2. – С. 11-26.
2. Садова У. Я. Проблеми нормативно-правового забезпечення регулювання міграційних процесів в Україні / У. Я. Садова, М. М. Біль // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 323-330.
3. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2018. – 472 с.
4. Офіційний сайт центру Східних досліджень ім. Марка Карпія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.osw.waw.pl/pl>
5. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>
6. Міграція як чинник розвитку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/>
7. Офіційний сайт статистики Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.destatis.de/EN/Home/_node.html
8. Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mpips.gov.pl/>
9. Офіційний сайт статистики Чеської республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.czso.cz/csu/czso/home>
10. Migration of Ukrainian Nationals to Italy: Women on the Move [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/310509280_Migration_of_Ukrainian_Nationals_to_Italy_Women_on_the_Move
11. Migration of Ukrainian Nationals to Portugal: The Visibility of a New Migration Landscape [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41776-9_11#:~:text=In%20Portugal%2C%20Ukrainian%20immigrants%20have,in%202005%20\(SEF\).](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41776-9_11#:~:text=In%20Portugal%2C%20Ukrainian%20immigrants%20have,in%202005%20(SEF).)

12. Карпенко А. В. Сучасні реалії трудової міграції українців до Польщі / А. В. Карпенко, Г. В. Засоріна // Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. – 2018. – Вип. 1. – С. 106-114.

13. Офіційний сайт статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

14. Карпенко А. В. Міжнародна освітня міграція української молоді / А. В. Карпенко, Г. В. Засоріна // Naukowy i innowacyjny potencjał prezentacji: kolekcja prac naukowych «ΛΟΓΟΣ» z materiałami Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Opole, 18 listopada 2018 r. Obukhov : Drukarnia PE Gulyaeva V. M., 2018. Tom 3. – С. 86-90.

15. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf.

16. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, Молдова, Білорусь та Грузія, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_2019_ukr_print.pdf

17. Industrial relations. Minimum wages in 2019: Annual review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19028en.pdf.

18. Грошові перекази в Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/>

19. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>

Reference:

1. Libanova E. M. (2018) Zovnishni trudovi mihratsii ukrainsiv: masshtaby, prychyny, naslidky. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. № 2, pp. 11-26. [in ukrainian]

2. Sadova U.Ya., Bil M. M. (2010) Problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennia rehulivannia mihratsiinykh protsesiv v Ukraini. *Forum prava*. № 1, pp. 323-330. [in ukrainian]

3. Malynovska O. A. (2018) Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii [monohrafiia]. K.: NISD. 472 p. [in ukrainian]

4. Ofitsiyni sait tsentru Skhidnykh doslidzhen im. Marka Karpiia. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl> [in polish]

5. Derzhavna sluzhba zainiastosti. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67> [in ukrainian]

6. Mihratsiia yak chynnyk rozvytku v Ukraini. URL: <http://www.iom.org.ua/> [in ukrainian]

7. Ofitsiyni sait statystyky Nimechchyny. URL: https://www.destatis.de/EN/Home/_node.html [in german]

8. Ofitsiyni sait Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Respubliky Polishcha. URL: <https://www.mpips.gov.pl/> [in polish]

9. Ofitsiyni sait statystyky Cheskoj respubliky. URL: <https://www.czso.cz/csu/czso/home> [on chesky]

10. Migration of Ukrainian Nationals to Italy: Women on the Move. URL: https://www.researchgate.net/publication/310509280_Migration_of_Ukrainian_Nationals_to_Italy_Women_on_the_Move [in english]

11. Migration of Ukrainian Nationals to Portugal: The Visibility of a New Migration Landscape. URL: [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41776-9_11#:~:text=In%20Portugal%2C%20Ukrainian%20immigrants%20have,in%202005%20\(SEF\).](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-41776-9_11#:~:text=In%20Portugal%2C%20Ukrainian%20immigrants%20have,in%202005%20(SEF).) [in english]

12. Karpenko A.V., Zasorina H.V. (2018) Suchasni realii trudovoi mihratsii ukrainsiv do Polishchi. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky*. Vyp. 1, pp. 106-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2018_1_13 [in ukrainian]

13. Ofitsiyni sait statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in ukrainian]

14. Karpenko A. V., Zasorina H.V. Mizhnarodna osvitiia mihratsiia ukrainskoi molodi. Naukowy i innowacyjny potencjał prezentacji: kolekcja prac naukowych «ΛΟΓΟΣ» z materiałami Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Opole, 18 listopada 2018 r. Obukhov : Drukarnia PE Gulyaeva V. M., 2018. Tom 3, pp. 86-90 [in ukrainian]

15. Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy: Ukraina, 2017. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf. [in ukrainian]

16. Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy: Ukraina, Moldova, Bilorus Ta Hruziia, 2019. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_2019_ukr_print.pdf [in ukrainian]

17. Industrial relations. Minimum wages in 2019: Annual review. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19028en.pdf. [in english]

18. Hroshovi perekazy v Ukrainu. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> [in ukrainian]

19. Valovi vnutrishnii produkt (VVP) v Ukraini 2020. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> [in ukrainian]